

Mässhakor

Minnesgoda Malaxbor kommer säkert ihåg de här mässhakarna – eller skrudarna, som vi kallar dem. Ännu på 1980-talet var de i bruk åtminstone vid de stora högtiderna – påskdag, pingstdag och juldag. Mässhakarna är sydda av sammet med broderier i guld och silver. Troligen användes de oftare i gamla tider, i församlingens bokföring fanns årligen en post för ”skrudens rengöring”. Med tiden blev tyget i mässhakarna så skört att man avstod helt från att bruka dem.

Pastor Anders Gedda tog initiativ till att skaffa den röda skruden 1724, när församlingsborna återvände från Sverige efter stora ofreden. Han dog samma år innan skrudan levererats. Gedda beställde också lillklockan i klockstapeln 1723 med bl.a. texten ”Malax utplundrade församling med egen omkostnad uti pastor And. Geddass tid”. Det betyder att församlingsborna själva betalade klockan utan att tigga om bidrag.

Den svarta mässhaken är från 1822 då **Benjamin Sinus** var kyrkoherde. Sinus tog initiativ till församlingens tredje kyrka, dvs. den nuvarande kyrkan. Hans gravsten står kvar på den gamla begravningsplatsen i Kyrkskvären.

Benjamin Sinus grav.

En av mina allra tidigaste minnesbilder hör ihop med de gamla mässhakarna. Det var en juldagsmorgon omkring 1950. Mamma sjöng i kyrkokören och hade gått till kyrkan i förväg. Faster hjälpte mig med kläderna. Pappa och min bror grejade med facklorna vid grinden. Vi kom iväg lite för sent och kyrkan såg ut att vara fullsatt när vi kom in. Pappa gick lugnt upp för gången, faster muttrade ilsket att vi sätter oss nere vid dörren. Till slut kom vi fram till altaret och första bänken på karasidan var ledig! Vi satt alltså på första parkett. Det var mycket att titta på med alla ljusen på altaret och i ljuskronan. Påpaltad och varm som jag var, höll jag nog på att somna, när helt plötsligt två kungar kom in och gick fram till altaret. De var så fina, det glittrade och glänste om deras skrudar. Jag var så tagen att ingen ens försökte få mig att tro att de var vanliga Malaxbor: **kyrkoherden August Julin** och **kaplanen Elmer Rosengren**. Sedan tog sömnen överhanden, jag minns inget av sångerna, inte ens **kantor Ivars** mäktiga utgångsmusik.

Kerstin Hägen

Tvättmaskinen

Bilden är tagen vid Hagalunds tvätterimuseum i Stockholm.

Tvättvaggans överdel har här lyfts bort och den undre delen fylls på med tvätt och uppvärmt tvättvatten. – I bakgrunden syns en gammal handvevad tvättmaskin helt av metall. Den stora kulan med hål vevades runt i tvättvattnet. Den var då täckt med ett stort kupigt lock som här är bortlyft. Lägga märke till eldstaden under maskinen. – Till vänster på bilden syns två s.k. "tvättklockor". De långa stavarna har en fjädrad eller fast klockformad del och en inre cylindrisk del som kan stötas upp och ned runt en skiva av koppar. Tvättklockorna, även kallade "stompar" användes för att bearbeta tvätten i det heta luthaltiga vattnet i bykgrytorna.

DET ÄR VÄL FÅ UPPFINNINGAR som har haft så stor betydelse för vardagslivet som tvättmaskinen. Redan de första enkla tvättmaskinerna, som vevades eller drogs för hand, började underlätta det tunga bykningsarbetet med skrubbingen för hand på gamla tvättredskap som tvätt- och valkbräden och bykning i stora bykgrytor.¹

Under 1800-talet kom de första primitiva tvättmaskinerna. De var av trä och vevades för hand under tvättningen.

Tvättmaskinen, som finns vid Brinkens museum, är en av många liknande tvättmaskiner som blev vanliga i början på 1900-talet. Den har en kugghjulskonstruktion som överför kraften från det rörliga handtaget eller spaken till paddelskovlarna inne i tvättbaljan.

Tvättvaggan är en konstruktion som vid användning påminner om handnuggning av tvätt på tvättbräden i en tvättbalja. Tvättvaggor av olika slag användes både i Finland och i Sverige redan i slutet på 1800-talet.

Både den undre halvmåneformade tvättbaljan och den rörliga övre delen har ett antal tvärställda träribbor fastsatta längs baljans botten och i den övre delen. Tvättvaggans övre del är löstagbar och kan lyftas ur tvättbaljan när tvättbaljan ska fyllas med tvättvatten och de textilier som ska tvättas.

Vid tvättningen vaggades den övre delen fram och tillbaka med hjälp av handtaget. Tvätten blev då gnuggad mellan tvättbaljans och den rörliga delens träribbor. Tömningen skedde genom ett pluggat hål i sidan på tvättvaggan.

Pulsatorvättmaskinerna blev mycket vanliga och populära i början på 1950-talet, särskilt på landsbygden den tiden när vatten- eller avloppsinstallationer inte fanns i alla hus. Ett fast eluttag för anslutning av maskinens elkontakt var det enda om behövdes.

Den enkla konstruktionen – maskinerna hade varken centrifug eller uppvärmning av tvättvattnet – gjorde att maskinerna blev driftsäkra och billiga. Den enda automatiken var en kombinerad startknapp och tidsrörelsställare för inställning av tvättid eller sköljt看.

Tvätt- och sköljvatten värmdes separat i en bykgryta och hällades för hand i tvättmaskinen eller så tappades vattnet från en varmvattenkran. Tvättmaskinen tömdes på tvättvatten genom en kort avloppsslang.

Pulsatorvättmaskinerna har en roterande skiva med fyra eller fler upphöjningar på skivan (en pulsator) inbyggd i maskinens inre vägg eller i botten, till skillnad från de nu vanliga cylindertvättmaskiner i vilka tvätten roteras i en trumma. Pulsatorn roterade i olika hastigheter och riktningar och fick tvättvattnet att pulsera genom och runt tvätten.

Företaget Upo i Lahtis började leverera fabriksens första tvättmaskin år 1953. Det var en pulsatorvättmaskin som rymde 2,2 kg tvätt.

Cylindertvättmaskinerna, halvautomatiska, och senare de helautomatiska cylindertvättmaskinerna, blev allt vanligare på 1960-talet och började ersätta de enkla pulsatorvättmaskinerna. År 1970 lanserade Upo företagets första helautomatiska tvättmaskin.

Pulsatorvättmaskinerna har nu blivit museiföremål. Maskintypen tillverkas inte längre i Europa, men tillverkas och säljs ännu i USA.

Text och foton: **Håkan Genberg**

Tvättmaskinen vid Brinkens museum är tillverkad av Konevalmistamo Oy i Riihimäki. Tvättmaskinen marknadsfördes under namnet "Emännän apu" (Husmors hjälprea). Det har funnits ett stort antal liknande tvättmaskinskonstruktioner i många länder.

Tvättvaggan vid Brinkens museum. Arvid Perjus (1915–1978) i Pärissränder i Övermalax tillverkade denna typ av tvättvagg till Malaxborna hemma i sin snickarbod på 1940-talet och kanske redan tidigare år.²

Tvättmaskinens paddelskovlar växlade rotationsriktning i tvättvattnet varje gång maskinens handtag eller spak pumpades.

Pulsatorvättmaskin med avloppsslang och två handvevade rullar ovanpå maskinen för pressning av tvätt- och sköljvattnet ur tvätten. Varmt tvätt- och sköljvatten fylldes på för hand i maskinen. Tömningen skedde genom att avloppsslangen, som syns på maskinens front, lösgjordes från sin fästansordning. Pulsatorvättmaskinen på bilden är en av många gamla tvättmaskiner och redskap som finns i Hagalunds tvätterimuseum i Stockholm.

HAGALUNDS TVÄTTERIMUSEUM – laundry museum
<http://www.tvatterimuseet.se/>

Layout: Göran Strömfors

¹ Se Månadens bild *Bykning* i april 2016.

² Muntlig uppgift av Lea Ljungqvist (f. Perjus) till Siri Hagback i mars 2020.

1880-talets Barbiedocka?

Filmen **Barbieland** tycks ha blivit årets biosuccé världen över. Den handlar förstås om dockan Barbie, som skapades år 1959 av den amerikanska affärskvinnan Ruth Handler. Leksakstillverkaren Mattel tog upp produktionen, och Barbie med sina slanka vuxenformer blev snabbt populär.

Jag kommer osökt att tänka på ”Langvillas-Tilds” porslinsdocka från 1880-talet. Det var också en vuxendocka av utseendet att döma. En mörkhårig skönhetsuppsett med uppsatt hår. Huvudet av porslin och uppstoppad kropp i tyg. Fint sydd klänning med förkläde och kjolar i flera lager.

”Langvillas-Tild”, född 1877, bodde i Bränno. Som barn hälsade jag ofta på hos henne. Då fick jag leka försiktigt med den vackra dockan, som vilade på en bädd av små tygbitar i en hemsnickrad vaggga. Tilda, som var sömmerska, hade fyllt vaggan med tyglappar i allehanda färger och former. Det var nästan roligare att rumstera om bland dem än att hålla i dockan. Vaggan hade Tildas pappa Wilhelm snickrat. Han lär ha varit en duktig finsnickare.

Tyvärre vet jag inte när och hur Tilda fick sin docka. Inte heller om den hade något namn. I alla fall kände jag att Tilda var mycket rädd om den, och det är säkert därför den fortfarande finns bevarad för eftervärlden.

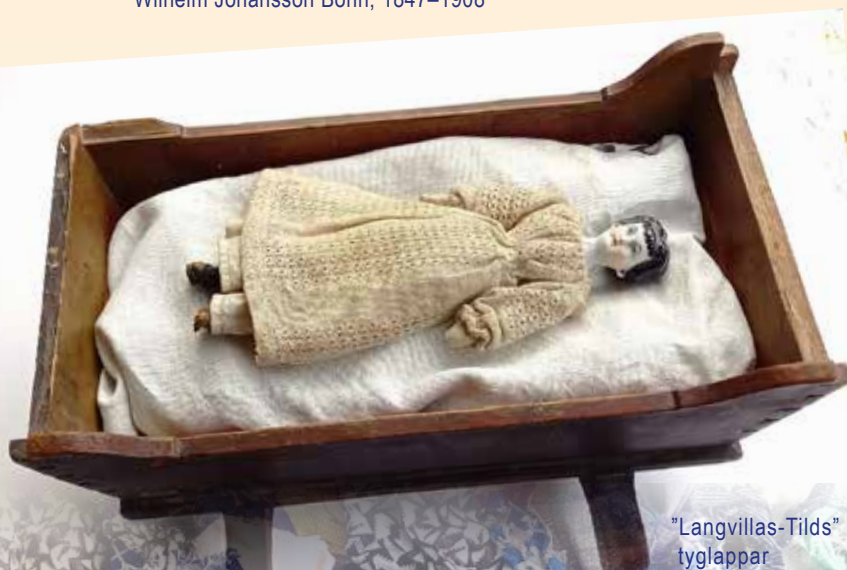
Så till slut skulle jag vilja påstå att dockan Barbie inte är en sådan ny företeelse som man kanske tror. Hon har en mycket äldre förlaga i bland annat ”Langvillas-Tilds” porslinsdocka i Malax.

Martha Bonn

Foto, layout: Göran Strömfors

”Langvillas-Tild”, Anna Mathilda Bonn, 1877–1958

Wilhelm Johansson Bonn, 1847–1908

”Langvillas-Tilds”
tyglappar

September

Septemberluft och septemberdag
i glödande, sydländsk färg –
Vid horisonten en furuskog
står mörk mot det gråa berg; –
De glittrande, grågröna pilars rad
försilvrade, darra i solens bad,
och från de rödgula lönnar
hörs falla de vissnade blad.

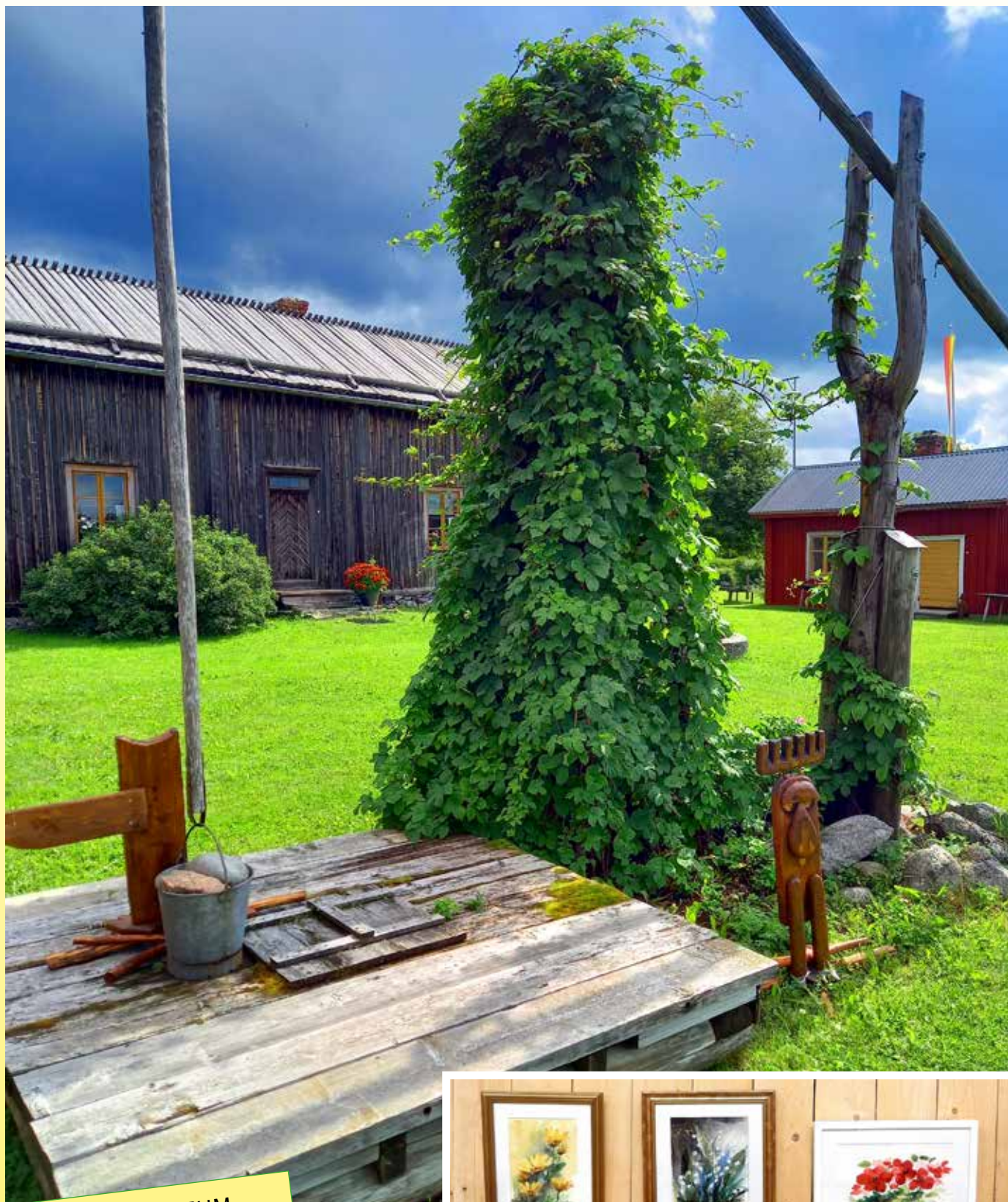
Septemberluft och septemberdag,
din himmel är stråligt blå
med luftiga, vita sommarmoln,
som sväva i flockar därpå.
I solskenet genom det gröna land
där glittrar ett ljust och slingrande band –
en å, med gulnande alar
invid den sluttande strand.

Septemberluft och septemberdag, –
du samlat all sommarens fröjd,
dess skönhet, dess färgprakt
och solskensglans
hos dig nått sin strålande höjd. –
Det är, som ett sista farväl du bjöd
i frukternas sötma och blommornas glöd, –
ty kanske vid nästa vindfläkt
du redan är vissnad och död.

Karl Axel Karlfeldt

. . . septemberdag
i glödande, sydländsk färg –

BRINKENS MUSEUM
Augusti 2023 Månadsbild

Malax konstklubb har utställning i festsalen.

Foto

Trevlig sommar!

Brinkens museum är öppet 27 juni–5 augusti 2023, tisdag–lördag kl 13–18.

Välkommen - Tervetuloa - Welcome! Malax museiförening

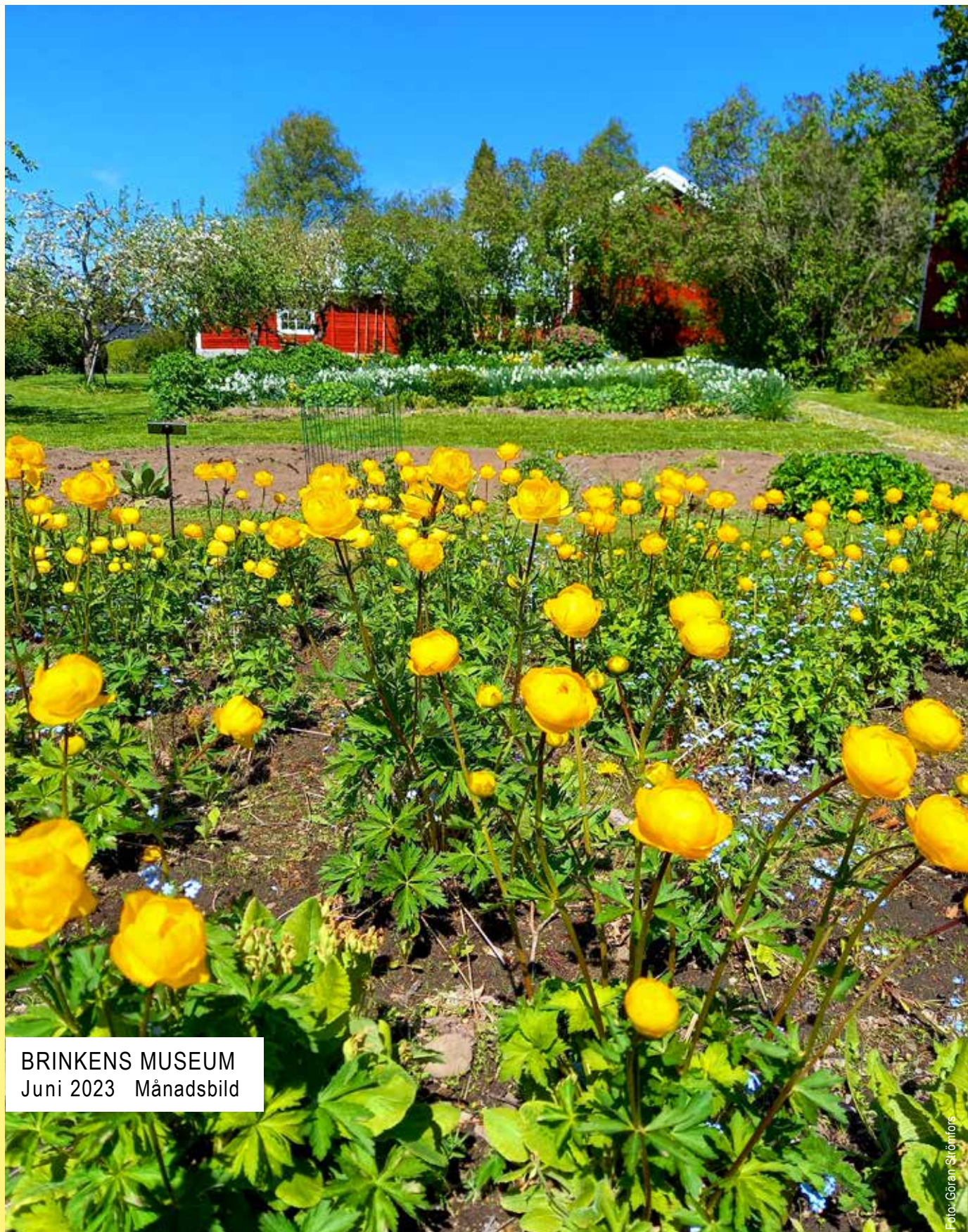
Malax konstklubb har utställning i festsalen.

Foto

Trevlig sommar!

Brinkens museum är öppet 27 juni–5 augusti 2023, tisdag–lördag kl 13–18.

Välkommen - Tervetuloa - Welcome! Malax museiförening

BRINKENS MUSEUM
Juni 2023 Månadsbild

Foto: Göran Strömberg

Trevlig sommar!

Brinkens museum är öppet 27 juni–5 augusti 2023, tisdag–lördag kl 13–18.

Välkommen - Tervetuloa - Welcome! Malax museiförening

Maj 2023 Månadsbild BRINKENS MUSEUM

Vår i trädgården

Maj månad är en ljuvlig tid, naturen vaknar till liv med skir grönska. Maj är också en arbetsam tid, nu skall trädgårdsjorden bearbetas, frön skall sås och växthuset skall tömmas på förgrodda plantor. En dikt skriven av Barbro Mörne passar fint denna årstid. – Margaretha Lindholm

Låt växa allt

*Låt växa allt, som fram ur marken spirar,
från blå violerna på gråstensmuren
till lund, där ljus och vän sig grönskan virar
kring gren och kvist. Som livet är naturen
så växlande, så bunden dock av lagar,
så full av mångfald och så hel tillika.
Låt växa allt i dessa ljusa dagar,
låt sommarn breda ut som den behagar
sin blomterprakt, den bländande och rika.*

*Ej människohand må dessa blomster meja!
Naturen själv i höstens sena tider
med frost, med storm skall sina marker feja,
när havet stönar tungt och skogen kvider.
Tids nog det gröna löv skall färgen mista.
Tids nog förvissnar allt vad skönt vi skåda.
Ty alla stå på dödens svarta lista
och blommorna, de första som de sista,
skall ingen bister höstens vind benåda.*

Hilma, Fina, Tilda, Lydia – min barndoms tanter födda på 1800-talet – alla bar de förkläde till vardags. Det vanligtvis rutiga förklädet var en självklar del av deras klädsel, hemma likaväl som till byss. Ett praktiskt förkläde med överdel. Snibben nertill kunde användas till att torka bort damm, fläckar eller tårar, och att i nödfall snyta sig i.

"Moster Tilda", Tilda Ahlskog, f. Bonn, 1887–1967, i sin vardagsklädsel på 1960-talet.

EFTERSOM jag råkar ha ett förkläde efter "Moster Tilda" (1887–1967), började jag syna det lite närmare i sömmarna. Det är inte hemsytt. De svarta broderierna är maskinsydda. Tyget är stadig bomull, oregelbundet rutmönstrat i blått, rött och vitt. Det tål tvätt efter tvätt, och är mitt favoritförkläde som jag ofta tar på mig när jag ska diska eller laga mat.

För mig är det ett praktiskt skydd mot fläckar på kläderna. För "Moster Tilda" betydde det kanske något annat också, åtminstone om jag ska tro det jag läser om förkläden genom tiderna.

Enligt fynd i gamla gravar använde redan vikingatidens kvinnor förkläden. Under 1500-talet blev de modeplagg bland de högre stånden i Europa och tillverkades i dyra material som siden och sammet. För dessa kvinnor var förkläden inte lika viktiga som för allmogekvinnorna, som hade dem som en del av sin vardagsklädsel. Det handlade också om anständighet. Ordet förkläde kom således att användas i betydelsen en äldre, tredje person som höll uppsikt över unga tu som ville träffas.

Även vid sorg, fest och olika kyrkliga högtider bar forna tiders kvinnor olika förkläden. Modet växlade, och storlek, material och mönster varierade. I slutet av 1800-talet blev det vanligt bland bondesamhällets kvinnor med förkläden med överdel.

För några år sedan hade Brages friluftsmuseum i Vasa en utställning om förkläden. Det äldsta kan ha varit från sent 1700-tal, i lila siden och mycket skört. Det lär ha burits till folkdräkt. Folkdräkt utan förkläde är väl en otänkbarhet även i dag och det finns i många varianter i bland annat enfärgat och randigt ylle.

Det vita bomullsförklädet får mig att tänka på min skoltid. I folkskolans sjätte klass skulle flickorna sy ett hushållsförkläde (serveringsförkläde) med bröstlapp prydd med hålsöm, band som gick i kors över ryggen, och knäpptes fast i linningen bak.

Så länge jag kan minnas hade "Moster Tilda" samma typ av förkläde, som hon alltid bar, utom de få gånger hon skulle klä sig fint. Till vardags var det för henne lika självklart med förkläde som med huvudduk, både ute och inne.

Med hennes generation försvann traditionen att använda förklädet som en del av vardagsklädseln. Följande generation, min mammas, använde förklädet som skydd vid olika sysslor. Själv använder jag det ännu mer sällan, men med tanke på dagens hållbarhetsdebatt säger jag bara: mer förkläde – mindre tvätt.

Martha Bonn

Källor:

Cassé, Susanne: *Inte utan ett förkläde*. Artikel i Spaning 2019, Västmanlands läns museum

Wrede, Anja, antikvarie Norrbottens museum 2015: *Folketro och magiska föreställningar*

Yle, 2016: Utställning, Brages friluftsmuseum, Vasa

"Moster Tildas" förkläde från mitten av 1900-talet används fortfarande år 2023 i olika hushållssysslor. Foto: Martha Bonn.

Mathantverk

DE SENASTE MÅNADERNA har museiföreningens barn- och ungdomsgrupp **Lärlingarna** fokuserat på gammaldags mathantverk.

Vi började i lite omvänd ordning med att först tillverka eget smör och sedan baka eget rågröd. Men om man bortser från att vi åt köpt bröd till det hemkärnade smöret och köpt smör till det hembakade brödet, så får vi påstå att vi kom igenom båda projekten med mycket lyckat resultat.

Smörtillverkning 27.10.2022

Vi tillverkade smör av 1 liter grädde, några matskedar *creme fraiche* och salt "efter behag" som farbror Melker i Saltkråkan sa. *Creme fraichen* är inte nödvändig, men lätt syrat smör har lite bättre hållbarhet än osyrat. Smörkärnan hade vi lånat av Petalax hembygdsförening, och vi var första användare av den. Den doftade gott av nytt trä när vi hällde i den rumsvarma grädden och klickade i några skedar *creme fraiche*.

Lärlingarna tittade lite skeptiskt på oss när vi sa att nu är det bara att börja på. Men de ställde snällt upp på våra tokigheter och en efter en arbetade de en stund vid smörkärnan. Ganska snabbt blev det tyngre och tyngre att kärna, och till slut var det främst pojarna som orkade kärna grädden.

Länge hölls grädden i vispgräddskonsistens och vi hann nästan börja tveka på hela projektet när det helt plötsligt började skvalpa i kärnan och kärnmjölken hade separerat från smöret, som samlat sig till en hårdare klump i botten av kärnan. Vi höllde bort kärnmjölken och tog upp smörklumpen ur kärnan.

Smöret lades i en bunke och sköljdes noga under kallt rinnande vatten för att tvätta bort det sista av kärnmjölken. Vi saltade smöret och delade upp det i små burkar, så att varje Lärling skulle få lika mycket av smöret. Men nog måste ju smöret provsmakas också, och gott var det. Alla Lärlingarna åt med god aptit. Någon liten klick lämnade kvar i burkarna som Lärlingarna sedan fick ta med hem till frukostsmörgåsarna följande dag.

Rågrödsbak 17.1.2023

När vi bestämde oss för att baka rågröd bokade vi samtidigt in oss i Allaktivitetshusets utrymmen i Övermalax. Vi frågade också **Birgitta Falk** om hon kunde tänka sig att komma och instruera Lärlingarna i konsten att baka rågröd för hand, alldeles från grunden, och så blev det.

Lärlingarna fick ställa sig i små grupper vid bakkbord på rad, med varsin stor bunke och slev att röra med. Sedan hjälptes vi åt att få rätt ingredienser i rätt mängder ner i bunkarna. Efter en stunds rörande lade vi ifrån oss slevarna och började bearbeta degen med händerna istället. Kletigt och smetigt, och efter ett tag rätt tungt, tyckte Lärlingarna. Men tillika var det väldigt roligt med den kletiga degen som lade sig i ett tjockt lager på händerna.

Vi skrapade av degen från händerna med bordsknivar (varje barn hade säkert deg för ett helt rågröd på händerna) och strödde lite extra mjöl över degen i bunken. Vi lade kökshanddukar över bunkarna och ställde degen åt sidan för att jäsas. Och nu kom den svåra biten – att vänta. Vi underhöll oss under tiden med att skriva av rågrödsreceptet så att alla Lärlingar i fortsättningen kan baka bröden hemma också.

När degen hade jäst klart var det dags att baka ut bröden. Med mjöl på bakkbordet togs degen ut bunkarna och delades upp i lika delar. Lärlingarna knådade, kavlade och naggade bröd i olika storlekar och varianter. Vi gjorde traditionella bröd med hål, vi gjorde bröd på frihand utan hål, vi gjorde också små bröd med mit-

tendelen av brödformen. Lite mer jäsning och sedan var det äntligen dags att grädda bröden. Den underbara doften av nygräddat rågröd spred sig i utrymmet vartefter de färdiga bröden togs ur ugnen och lades på ett galler för att svalna. Enda förbistringen var att ångan från ugnen satte igång brandalarmet varje gång färdiggräddade bröd skulle tas ur ugnen. Men ganska snart såg Lärlingarna det som en rolig grej.

De färdiga bröden avnjöts sedan under tystnad med smält smör droppande ner på borden. De bröd som inte slank ner i magarna på en gång, fick Lärlingarna ta med sig hem. Glada barn för hem den kvällen med halvvarma bröd i en påse och ett recept på rågröd i fickan.

Text och bilder: **Nina Sten**

Härveln (Härveli)

Härveln är ett gammalt textilredskap som använts för upp-
lindning (härvning) av färdigspunnet garn från spinnrock-
rullarna till en garnhärva.¹ Rullarna var vanligtvis placerade
i en rullstol när härvningen började.²

Att härva garnet anses av gammalt vara ett bra sätt att förvara
det spunna garnet. Garn i härvor är också, till skillnad från nys-
tat garn, lätt att vidarebehandla genom blekning, tvättning eller
färgning.

Härvelns garnställning består av ett likartat kors med fyra
korta tvärställda slutstycken på armarna. På dessa slutstyck-
en, som är lätt böjda för att garnet (härvan) bättre skall hållas
på plats, lindas garnet när härveln vevas. Härvelkorset är fäst
på en axel som har en vev i andra änden.

Härvelns funktion, förutom att bilda en garnhärva, är att
mäta garnlängden i härvan. De flesta härvlar är därför försed-
da med ett enkelt räkneverk och en anordning som med ett
slag ("knäppning") av en liten trähammare, en visare på en
sifvertavla eller på annat sätt, anger antalet lindade garnvarv på
härvelns garnställning under härvningen.

Den röda härveln på bilden har ett räkneverk med snäck-
drev och kugghjul. Det nedre kugghjulet lyfter successivt en
liten trähammars skaft när härveln vevas. Efter ett visst antal
varv, bestämt av kugghjulets utväxling, lösgörs hammarsens
skaft och hammaren slår ett slag mot en tunn träskiva nertill på
härveln. På denna härvel slår eller "knäpper" trähammaren när
härvelkorset vevats runt i 60 varv och 60 garntrådar lindats på
garnställningen. Den mängd garn (delhärva) som samlats på
garnställningen efter 60 varv kallas en **pasma** och knöts om med
ett pasmaband varefter härvningen fortsätter tills nästa pasma
garn lindats på garnställningen och knutits om.

Pasma (ett ord av oklart ursprung) är ett mycket gammalt
mått för en delmängd garn i en garnhärva. Flera pasmor (8, 12
eller 16) bildar en härva. Hur många pasmor som skulle ingå i
härvan var beroende av vad ullgarnet eller lingarnet skulle an-
vändas till och garnets grovlek.

Härvelkorsets omkrets på 3 alnar har varit ett vanligt mått
på de härvlar som användes vid härvning av garn till vävning.
Detta mått har också härvlarna vid Brinkens museum.

Om härvelkorset har omkretsen 3 alnar (1,782 m) och
härveln knäpper efter 60 varv blir gammängden i varje pasma
i härvan $60 \times 1,782 = 106,9$ m.

Vid uppsättning av väv i vävstolar behöver man räkna ut
hur många pasmor garn som behövs till väven.³ Vävskedarna
har också ett nummer efter pasma.

Härvträt, som är känt sedan vikingatid, är det redskap
som tidigare användes för att linda upp garn. Härvträt består
av ett mittstycke, som utgör handtag, och två svagt uppböjda
tvärstycken över vilka garnet lindas.

Håkan Genberg

Källor: Bringéus, N-A. *Arbete och redskap*. Stockholm 1988.
Grenander-Nyberg, G. *Garnhärvelns funktion. Bidrag till tolkningen av
ett museiföremål*. Hälsingerunor 1962, sid. 121–133.
Jansson, S. O. *Måttordboken*. Stockholm 1995.

¹ Se Månadens bild "Spinnrocken" i november 2015.

² Se Månadens bild "Rullstolen" i februari 2019.

³ Se Månadens bild "Revstaken" i mars 2013.

Den här härveltypen och räkneverket
har varit mycket vanlig. Det märks
att härveln har varit väl använd. På
axelns handtag och handfästet ovan-
för axeln är färgen avnött. – Härveln
ägs av Kerstin Hägen.

Härveln visar antal varv
och pasmor på sifvertavlan.
Siffravisaren rör sig en "en
timme" för varje 60:de varv
och pasma som härvats.

Kat nr 748.

Härveln har årtalet 1841 och ett
bomärke inskuret i bottenplattan.
Bomärket är från Styris hemman i
Övermalax. Denna härvel markerar
också efter 60 varv. Den ena kors-
armen är ledbar för att den färdiga
härvan lättare ska kunna tas bort
från härvelkorset.

Aina och Edit
Stoors arvingar
har donerat
härveln till
museiföreningen.
Ainas mor och
Edits svärmor
Ida var född
Styris. Kat nr 18422

Årtal och bomärke
förstorat nedan.

Den här härveln, som också
finns vid Brinkens museum,
har ett enkelt räkneverk.
Träkugghjulet har 60 kuggar
och drivs av snäckdrevet på
härvelkorsets axel. Hjulet rör
sig en kugge för varje vevat
varv. Siffravisaren är fäst vid
kugghjulets axel och har gått
varvet runt efter 60 vevade
varv och en pasma garn är
upplindat på garnställningen.

Ned till på fotens borte, slut-
tande långkant finns inskuret
årtalet 1895 med romerska
siffror, MDCCCXV. – Inget kat nr.

Malax kyrka i vinterskrud i december 2022. Foto: Ahmed Hashim Abed

KYRKORNA VAR LÅNGT IN PÅ 1800-TALET

helt ouppvärmade. Några uppvärmningsanordningar fanns inte. Vintertid måste kylan i kyrkan under gudstjänsterna förr i tiden varit besvärande för kyrkobesökarna. Prästernas predikningar var timplånga. Julottan började vanligtvis klockan sex på juldagsmorgonen och slutade först fyra timmar senare.

De många lysande talg- eller stearinljusen i kyrkans ljuskronor värmden inte mycket och inte heller ljusen som besökarna placerade på ryggstödet framför sina bänkar för att kunna se i psalmboken. Men man satt tätt ihop i kyrkbänkarna och de tjocka vadmalsskläderna gjorde att man stod ut med stillasittandet i kyrkbänkarna.

För att ändå få lite värme i kroppen i den kalla kyrkan brukade kvinnorna använda en **kjolvärmare** i vilken placerats ett tält och värmande talg- eller stearinljus. Kjolvärmaren kunde också fyllas med glödande kol från stugans öppna spis innan man tog med den i släden till kyrkan. I kyrkan placerade kvinnorna kjolvärmarna på golvet framför kyrkbänken och täckte den med sina långa och vida kjolar.

Kjolvärmare ser ut som en lykta och kunde även användas som ljuskälla, fastän det inte är mycket ljus som kommer ut genom de många små öppningarna i lyktan. Andra benämningar har därför varit **kyrklykta** eller **spiklykta**. Hålen i värmaren eller lyktan är oftast utförda i ett vackert geometriskt mönster.

De cylinderformiga kjolvärmarna, eller kyrklyktorna, är vanligtvis tillverkade av tunn obehandlad järnplåt eller av bleckplåt.

Kjolvärmare i Disagården i Uppsala.
Foto: Håkan Genberg

På sidan är de försedda med en öppningsbar lucka för insättning av ett talg- eller stearinljus på botten. På den spetsiga toppen finns en ring att hålla i eller för lyktans upphängning. Höjden är vanligen omkring 30–35 cm och diametern 10–15 cm.

Kjolvärmarna har varit vanligt förekommande i Norge (*skjørtvarmere*), i Sverige (*kjolvärmare*, *kyrklykta*) och i Finland (*kjolvärmare*, fi. *hameen lämmitin*).

Först i slutet på 1800-talet började enkla vedeldade kaminer installeras i kyrkorna. I Malax kyrka byggd 1829 var det först år 1902 som kyrkan började värmas med

hjälp av värmerör från två nya kaminer och på 1920-talet installeras ånguppvärmning.

När kyrkorna började värmas upp vintertid avtog behovet av att ta med sig kjolvärmare till kyrkan och användning av värmare avtog. De användes i fortsättningen enbart som lyktor inomhus och utomhus.

Håkan Genberg

Kjolvärmare från Malax, fotograferad av Siri Hagback i Viktor Liljekvists hemgård. Bilden bearbetad av Håkan Genberg.

Januari 2023 Månadsbild BRINKENS MUSEUM

Kjolvärmare

Blecklyktan (*Pläkkilyhti*) är en produkt som började tillverkas i Lillkyro (*Vähäkyrö*) i mitten på 1990-talet med de gamla österbottniska kjolvärmarna som förebild. Formgivaren **Mikael Nygård** ansvarade främst för designen av den nya koniska lyktan i tekniskt samarbete med bleckslagaren **Asko Gråholm** i Lillkyro. Det är Gråholms bleckslagarverkstad som tillverkar blecklyktorna. – Foto: Hantverkets hus Loftet i Vasa. Se även Fyrry - Bleckslagarmuseet » Museer i Österbotten (museportal-osterbotten.fi)

Sidans layout: Göran Strömfors